

πάλιν πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν «Bulletin de Correspondance Hellénique».

Σελ. 613 : Εὐρίσκομεν ὑπὸ δύο τίτλους διαφόρους τὰ ὀνόματα «Parradoroulos» καὶ «Paradoroulos Jean B.» Συμφώνως πρὸς τὰ ἀναγραφόμενα ἔργα, βλέπομεν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ πασιγνώστου βυζαντινολόγου καὶ φίλου Ἰωάννου Παπαδοπούλου, καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, ὅστις διεκρίθη καὶ εἰς τὴν μελέτην τῆς τοπογραφίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἦτο περιττὸν νὰ προστίθεται ἑκάστοτε, ὅτι τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ βιβλίον εἶναι συντεταγμένον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν (σελ. 614), τὴν Ἀγγλικὴν, τὴν Τουρκικὴν (σελ. 612), εἰς τὴν Γερμανικὴν (σελ. 611 κ. ἐφ.) ἢ εἰς τὴν Ἰταλικὴν, δεδομένου ὅτι οἱ ἀναγραφόμενοι τίτλοι ἀρκοῦν, ὅπως δεῖξουν εἰς ποίαν γλῶσσαν ἕκαστον ἔργον ἔχει γραφῆ.

Σελ. 609 : Ἡ μνεῖα τοῦ Corpus scriptorum historiae byzantinae, ἐκδ. Βόννης, κακῶς συνοδεύεται ὑπὸ τῆς φράσεως «en latin». Εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ συλλογὴ αὕτη περιέχει τὰ Ἑλληνικὰ κείμενα μετὰ μεταφράσεως εἰς τὴν Λατινικὴν.

Σελ. 53 : ἀντὶ τοῦ «communité» δέον νὰ γραφῆ «communié».

Σελ. 598 : ἀντὶ τοῦ «Aganthonius» πρέπει νὰ γραφῆ «Arganthonius».

Σελ. 599, στίχ. 41 : τὸ «Plantes salutaires» διορθωτέον «Plantes salutaires».

Εἶναι λυπηρὸν τὸ ὅτι σχεδιά τινα διὰ τὰ ὁποῖα ἔχει ὁ συγγραφεὺς εἰδικότητα, ἀνεδημοσιεύθησαν εἰς ὑπερβαλλόντως μικρὰν κλίμακα εἰς τρόπον, ὥστε νὰ καθίστανται ταῦτα σχεδὸν ἄχρηστα (ιδίως τὰ σχέδια σελ. 64, 80 – 81, 455 καὶ 536 – 537)

ΕΥΓΕΝΙΟΣ ΔΑΛΕΖΙΟΣ

Georg Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates.
Δευτέρα ἔκδοσις 1952, σελ. 496.

Τὸ 1940 ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἢ Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους τοῦ διαπρεποῦς Ρώσου καθηγητοῦ Γεωργίου Ostrogorsky, ὅστις εἶχεν ἔλθει εἰς Σερβίαν, ὅπου διδάσκει εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βελιγραδίου. Τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἐδημοσίευσεν ἐπαινετικὴν ἀνάλυσιν εἰς τὴν Νέαν Ἑστίναν (τ. 36, 1944, σ. 718), ἢ ὁποῖα, δυστυχῶς, δὲν ἔγινε προσιτὴ εἰς τὸν συγγραφέα. Καὶ ἐν γένει ἡ ἑλληνικὴ βυζαντινολογικὴ βιβλιογραφία δὲν γίνεται εὐκόλα γνωστὴ εἰς τοὺς ξένους.

Ἡ ἀξία τοῦ ἔργου τοῦ Ostrogorsky φαίνεται καὶ ἐκ τούτου ὅτι εἰς διάστημα δώδεκα ἐτῶν, καί, παρὰ τὰς δυσκολίας τῶν καιρῶν, ἐχρησιάσθη νὰ γίνῃ καὶ δευτέρα ἔκδοσις. Κατὰ σύμπτωσιν καὶ ἄλλου μεγάλου Ρώσου ἱστο-

ρικοῦ, τοῦ Α. Vasiliev ἐξεδόθη τὸ 1952 ἡ Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους (History of the Byzantine Empire εἰς τρίτην ἢ τετάρτην ἔκδοσιν)¹.

Πολλοὶ Ρῶσοι ἱστορικοὶ ἠσχολήθησαν κατὰ τὸν δέκατον ἕνατον αἰῶνα καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ εἰκοστοῦ μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου, ἀλλὰ κανεὶς ἐξ αὐτῶν δὲν εἶχε τὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν οὔτε τοῦ Ostrogorsky οὔτε τοῦ Vasiliev. Τὰ ἱστορικὰ ἔργα τῶν δύο τούτων μεγάλων ἱστορικῶν ἔχουν βέβαια καὶ αὐτὰ μερικὰς ἐλλείψεις, ὅπως ὅλα τὰ μεγαλύτερα ἔργα, ἀλλ' εἶναι τὰ καλύτερα τῶν μέχρι τοῦδε γραφέντων καὶ δίδουν ἀκριβεστέραν εἰκόνα τοῦ Βυζαντίου, συγχρόνως δὲ χρησιμοποιοῦν πολὺ τοὺς προηγουμένους Ρῶσους ἱστορικοὺς καὶ τοὺς καθιστοῦν οὕτω ὄχι ἀπαραιτήτους πλέον διὰ τοὺς νεωτέρους ἱστορικοὺς τῆς Δύσεως. Πρέπει ὅμως νὰ διακρίνωμεν τὰ ἔργα τῶν δύο μεγάλων ἱστορικῶν (οἱ ὅποιοι ἠναγκάσθησαν νὰ φύγουν ἐκ Ρωσίας) ἀπὸ τὰς προσπαθείας τῶν νεωτέρων μαρξιστῶν Ρῶσων, οἱ ὅποιοι ἀκόμη δὲν κατέχουν οὔτε τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν διὰ νὰ γράψουν ἀνώτερα ἔργα.

Σήμερον θὰ ὁμιλήσω εἰδικώτερον περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ostrogorsky, ἀναβάλλω δὲ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου τοῦ Α. Vasiliev.

Τὸ βιβλίον τοῦ Ostrogorsky ἐξεδόθη εἰς τὴν σειρὰν τοῦ Handbuch der Altertumswissenschaft τοῦ Μονάχου, τὸ ὁποῖον ἀπευθύνεται εἰς τὸ διεθνὲς κοινὸν καὶ ἀκολουθεῖ ἐπομένως ὀρισμένας ἀρχὰς ἐπιστημονικὰς, πλήρη κατὰ τὸ δυνατὸν βιβλιογραφίαν, πλήρη εὑρετήρια κλπ. Πράγματι ὁ Ostr. παρέχει πλουσίαν βιβλιογραφίαν, εἰδικῶς μάλιστα τὴν σλαβικὴν, εἰς ἕκαστον κεφάλαιον προτάσσει ἀνάλυσιν τῶν πηγῶν, ἐν τέλει δὲ προσθετεὶ γενεαλογικοὺς πίνακας, εὑρετήρια καὶ πολυτίμους χάρτας. Εἰκόνας δὲν ἔχει τὸ βιβλίον τοῦ Ostr. διότι εἰς τὴν σειρὰν τοῦ Handbuch θὰ ἐκδοθῇ εἰδικὸν ἔργον περὶ τῆς βυζαντινῆς τέχνης, ὅπως καὶ περὶ τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας. Ἔτσι οἱ μορφωμένοι ἄνθρωποι ὅλον τοῦ κόσμου θὰ εὔρουν πλούσια καὶ ἀκριβῆ βοηθήματα εἰς τὸ ἀνωτέρω Handbuch διὰ τὰς εἰδικὰς μελέτας τῶν ἢ τὰ γενικώτερα πνευματικὰ τῶν ἐνδιαφέροντα.

Δυστυχῶς ἡμεῖς ἐν Ἑλλάδι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐργασθῶμεν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Δὲν ἔχομεν ἀνάλογον Handbuch, δὲν ἔχομεν εὐχέρειαν πλουσίαν βιβλιοθηκῶν, δὲν δυνάμεθα ἡμεῖς νὰ ἀποτεινώμεθα ἑλληνιστὶ εἰς τὸ διεθνὲς κοινόν. Δι' αὐτὸ ὅταν ἔγραφα καὶ ἐγὼ ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, ἀπέβλεπα κατὰ πρῶτον λόγον εἰς Ἕλληνας μορφωμένους ἀνθρώπους, παρέθετα ἐπομένως τὴν κυριωτάτην βιβλιογραφίαν (ἀσχέτως τῆς ἀπόψεως, ὅτι δὲν εὐρίσκομεν ἐν Ἀθήναις ὅλην τὴν λεπτομερειακὴν βιβλιογραφίαν),

¹ Τὸ ἱστορικὸν ἔργον τοῦ Vasiliev ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ρωσιστὶ, ἔπειτα συμπληρώθη εἰς ἀγγλικὴν καὶ γαλλικὴν ἔκδοσιν, μετεφράσθη δὲ ἰσπανιστὶ καὶ τουρκιστὶ. Φαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἐκδόσεων τοῦ ἔργου τοῦ Α. Vasiliev, πόσον ἐνδιαφέρει σήμερον ἡ ἱστορία τοῦ Βυζαντίου.

ἐπρόσχεα τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἑλληνοσ ἀναγνώστου, ὄχι τοῦ Κινέζου ἢ τοῦ Βραζιλιανοῦ, δι' αὐτὸ παραθέτω καὶ πολλὰ χωρία χαρακτηριστικὰ ἐκ τῶν πρώτων πηγῶν, τὰ ὁποῖα δύνανται οἱ ἀναγνώσται μου νὰ ἐννοήσουν. Εἰς αὐτὸ μάλιστα τὸ σημεῖον δύναται ἐν ἑλληνικὸν ἔργον νὰ πλεονεκτῆ ἀπέναντι τῶν ξένων, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται τόσον εὐκόλα νὰ προσφέρουν εἰς ἀναγνώστας διαφόρων ἔθνῶν κείμενα Ἑλλήνων συγγραφέων τοῦ Βυζαντίου. Τὸ ἀνωτέρω προτέρημα τοῦ ἰδικοῦ μου ἐγχειριδίου τὸ ἐπρόσχεον καὶ ξένοι κριταί, ἐνῶ ἄλλοι δὲν τὸ ἐνόησαν.

Ἐπειδὴ δὲν ἔχομεν εἰς τὴν Ἑλλάδα Handbuch, ἤτοι σειρὰν εἰδικῶν βιβλίων, περὶ τέχνης, φιλολογίας κλπ. δι' αὐτὸ περιέλαβα εἰς τὸ ἰδικόν μου ἐγχειρίδιον καὶ σύντομα κεφάλαια σχετικά, μὲ εἰκόνας τινὰς βυζαντινάς, ὥστε οἱ ἀναγνώσται νὰ λάβουν συνολικὴν ἰδέαν περὶ Βυζαντίου. Ἀναφέρω τὰς συσχετίσεις αὐτάς, τὰς ὁποίας θεωρῶ ἀναγκαίας δι' Ἑλληνας ἀλλὰ καὶ διὰ ξένους ἐνδεχομένως ἀναγνώστας.

Ἡ Οstr. ἀκολουθεῖ ἴδιον τρόπον διαιρέσεως κεφαλαίων εἰς τὴν Βυζαντινὴν ἱστορίαν, τὴν ὁποίαν κανεὶς ἄλλος δὲν ἐμιμήθη. Δὲν δίδει πολλὴν σημασίαν εἰς τὴν χρονολογικὴν σειρὰν (τοῦναντίον πράττει ὁ A. Vasiliev), ἀλλὰ χωρίζει τὴν ἱστορίαν εἰς κεφάλαια κατὰ τὰ χαρακτηριστικώτερα γεγονότα τῆς ἐποχῆς : 1) βασικὰ στοιχεῖα τῆς παλαιότερας βυζαντινῆς (τῆς πρωτοβυζαντινῆς) ἀναπτύξεως τοῦ Κράτους (324 – 610). 2) Ὁ ἀγὼν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Κράτους (610 – 711). 3) Ἡ ἐποχὴ τῆς εἰκονομαχικῆς κρίσεως (711 – 843). 4) Ἡ ἀκμὴ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας (843 – 1025). 5) Ἡ ἐπικράτης τῆς στρατιωτικῆς ἀριστοκρατίας (1081 – 1214). 6) Ἡ λατινικὴ κυριαρχία καὶ ἡ ἀποκατάστασις τοῦ Κράτους (1204 – 1282). 7) Παρακμὴ καὶ πτώσις τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους (1282 – 1453).

Βεβαίως ἡ τοιαύτη διαιρέσις εὐκολύνει γενικὴν τινα ἀντίληψιν περὶ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, δὲν εἶναι ὁμως πάντοτε δικαιολογημένη.

Ὅτω τὸ πρῶτον τμῆμα ἐκ πενήκοντα τριῶν σελίδων εἶναι πολὺ σύντομον καὶ δὲν ἀναπτύσσει δεόντως τὰς βάσεις, ἐφ' ὧν ἔστηρίχθη τὸ Βυζάντιον διὰ τὴν ζήσιν χίλια περίπου χρόνια. Ἡ σημασία τοῦ Χριστιανισμοῦ τονίζεται, ἀλλ' ὄχι δεόντως· οὐδεὶς λόγος π.χ. περὶ τῆς φιλανθρωπικῆς ἐργασίας τῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἐν τούτοις εἶχε τόσην σημασίαν καὶ διὰ τὸ Κράτος¹. Αἱ συζητήσεις αἱ θεολογικαί, αἱ ὁποῖαι ἄλλοτε ἐσυκοφαντοῦντο τόσον πολὺ δὲν προεκλήθησαν ἀπὸ τὸ Βυζάντιον, ἀλλ' ἀπὸ τὸ παλαιότερον Ρωμαϊκὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον κατεδίωκε τὸν Χριστιανισμόν. Τὸ Βυζάντιον ἦτο ἠναγκασμένον νὰ λύσῃ τὰ χριστολογικὰ ζητήματα καὶ κατώρθωσεν τέλος νὰ

¹ Πρώτην φορὰν εἰς γενικώτερον ἐγχειρίδιον ἔγινεν ὑπ' ἐμοῦ λόγος περὶ τῆς φιλανθρωπικῆς καὶ κοινωνικῆς προνοίας τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Βυζαντίου.

ἐπιβάλλη ἐνιαίαν Ὁρθοδοξίαν, ἐν μέρει ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὸν τέταρτον καὶ πέμπτον αἰῶνα. Αἱ προκληθεῖσαι ἀργότερα διαφοραὶ κυρίως ἀπὸ τοῦ Φωτίου εἶχαν ἀφορμὰς πολιτικὰς καὶ προσωπικοὺς λόγους, δὲν εἶχαν τὴν σημασίαν τῶν παλαιότερων χριστολογικῶν συζητήσεων.

Ὁ Ostr. εἰς τὸ ἀνωτέρω, εἰσαγωγικὸν οὕτως εἰπεῖν, τμήμα δὲν ὀμιλεῖ περὶ τοῦ γεωγραφικοῦ παράγοντος ποῦ εἶχε τόσην σημασίαν διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν οἰκονομικῶν, ἀλλὰ συνετέλεσε τόσον πολὺ εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἐξάντησιν τοῦ Βυζαντίου, τὸ ὁποῖον δὲν ἠδύνατο πάντοτε νὰ πολεμῇ εἰς δύο μέτωπα, εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τὴν Ἀσίαν ἢ τὴν Ἀφρικὴν. Περιέργως ἢ κατὰ λάθος δὲν ἀναφέρεται ὁ Philippson εἰς τὸν γενικὸν βιβλιογραφικὸν κατάλογον.

Ἐπίσης δὲν σημειοῦται ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις, ἡ ὁποία φαίνεται ἀμέσως ἀπὸ τοῦ τετάρτου μ.Χ. αἰῶνος, ὅτε αὐτοκράτωρ τῆς Ἰλλυρικῆς δυναστείας τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ὁ Ἰουλιανός, ἐπηρεάσθη τόσον πολὺ ἀπὸ τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν, ὥστε ἐνόμισεν ὅτι ἠδύνατο νὰ σταματήσῃ τὸν Χριστιανισμόν. Εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοὺς ἑξελληνισμένους κατοίκους τοῦ Βυζαντίου ὀφείλεται ἡ θύραθεν ἀνωτέρα πνευματικὴ δημιουργία (ἱστοριογραφία, ποίησις κλπ.) ἀλλὰ καὶ ἡ διαμόρφωσις ἡ ἐκκλησιαστικὴ, ἡ θεολογία, τὸ ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον. Καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς βυζαντινῆς τέχνης ὀφείλεται εἰς τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι εἶχαν τὴν ἱκανότητα νὰ παραλαμβάνουν καὶ ξένα στοιχεῖα ἀπὸ τὴν Δύσιν ἢ τὴν Ἀνατολήν, ἀλλ' ἐδημιούργουν νέαν σύνθεσιν, νέον ρυθμὸν μὲ ἑλληνικὸν πνεῦμα. Χωρὶς τοὺς μικρασιάτας Ἕλληνας, τὸν Ἀνθέμιον τὸν Τραλλιανὸν καὶ τὸν Ἰσίδωρον τὸν Μιλήσιον δὲν θὰ εἶχομεν ἴσως τὴν Ἀγίαν Σοφίαν. Ἄλλ' ἡ πνευματικὴ ἐπικοινωνία μὲ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ὅχι μόνον ὁ Χριστιανισμός, συνετέλεσεν εἰς τὴν δημιουργίαν μεγάλων προσωπικοτήτων, αἱ ὁποῖαι ὡς πολιτικοὶ ὑπάλληλοι ἤσκησαν μεγάλην, εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὸ Κράτος.

Καὶ ἡ ρωμαϊκὴ νομοθεσία διὰ τῶν Ἑλλήνων (Ἕλληνες ἦσαν οἱ καθηγηταὶ τῆς νομικῆς εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Βηρυτοῦ, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὰ ὀνόματά των) διεσώθη καὶ ἐκωδικοποιήθη ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἐτροποποιήθη δὲ ἐπὶ τὸ χριστιανικώτερον καὶ κατὰ τὰ ἔθιμα τῆς Ἀνατολῆς. Χωρὶς τὴν ἀνωτέραν αὐτὴν πνευματικὴν δύναμιν πιθανῶς δὲν θὰ ἔζη χίλια χρόνια, ὅσα ἔζησε τὸ Βυζάντιον.

Ἀκόμη καὶ ἡ οἰκονομικὴ δύναμις τοῦ Βυζαντίου ἦτο εἰς τὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων, πρὸ τοῦ ἑβδόμου δὲ αἰῶνος καὶ τῶν Σύρων. Νομίζω ὅτι ὁ Ostr. προσέφερε πολλὰς ὑπηρεσίας διὰ τῶν δημοσιονομικῶν μελετῶν του (τῆς φορολογίας, τῆς οἰκονομικῆς ὀργανώσεως), ἀλλὰ δὲν ἐπρόσεξε πολὺ τὸ ἔμποριον καὶ τὴν βιομηχανίαν. Ἡ οἰκονομικὴ δὲ δύναμις τοῦ Βυζαντίου συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν μακροβιότητά του.

Ὅπως εἴπομεν, τὸ μῆμα τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας τὸ μέχρι τοῦ Ἡρα-

κλείου (610 μ.Χ.) είναι πολύ σύντομον εἰς τὸ βιβλίον τοῦ Ostr. Περιληπτικὸς μόνον λόγος ἔγινε περὶ μεγάλων γεγονότων καὶ περὶ μεγάλων προσωποκοιτητων. Δύο μεγάλοι πολιτικοί, ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Λύθηλιανός, ἀπήλλαξαν τὸ Βυζάντιον ἀπὸ τοὺς Γότθους τοῦ Ἀλαρίχου, δύο μεγάλοι στρατηγοί, ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Ναρσῆς ἀπήλλαξαν τὴν Μεσόγειον ἀπὸ τοὺς Βανδάλους, καὶ τὴν Ἰταλίαν ἀπὸ τοὺς Γότθους. Ἡ ἀπασχόλησις τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς τὴν Ἰταλίαν ἠυκόλυνε τὴν ἐπιδρομὴν οὐνικῶν καὶ σλαβικῶν λαῶν εἰς τὴν Βαλκανικὴν Χερσόνησον, τὴν ἐξόντωσιν δύο ἀρχαίων ἔθνων, τῶν Ἰλλυριῶν καὶ Θρακῶν καὶ τὸν ἐκσλαβισμόν τῆς βορείου Βαλκανικῆς. Τὰ γεγονότα ταῦτα εἶναι μεγάλα καὶ δὲν βλέπω διατι εἰς τὴν Βυζαντινὴν Ἱστορίαν δὲν πρέπει νὰ ἀναπτύσσωνται.

Θὰ εἶχα καὶ ἄλλας παρατηρήσεις νὰ κάμω ὡς πρὸς τὴν διαίρεσιν τῆς Βυζ. Ἱστορίας παρὰ Ostr., ἀλλ' ἀφοῦ αὕτη δὲν ἔτυχε μιμήσεως ἤμπορῶ νὰ σταματήσω ἔδῳ.

Σημειῶν ὀλίγας λεπτομερειακὰς παρατηρήσεις. Ἐν σελ. 76 ὁ Ostr. δέχεται τὰς ὑπερβολικὰς πληροφορίας τῶν θαυμάτων τοῦ Ἁγίου Δημητρίου καὶ τοῦ μεταγενεστέρου χρονικοῦ τῆς Μονεμβασίας, καθ' ὅς οἱ Σλάβοι ἐκυριαρχήσαν ἐπὶ δύο αἰῶνας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ Μαυρικίου μέχρι τοῦ Νικηφόρου Α' καὶ ὅτι ἐξηπλώθησαν εἰς ὅλην τὴν Ἑλλάδα καὶ μέχρι τῆς Κρήτης. Αἱ εἰδήσεις τῶν θαυμάτων καὶ αἱ ἐκκλησιαστικαὶ τοῦ Χρονικοῦ ἀποβλέπουσιν εἰς τὴν ἔξαρσιν τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἢ τὴν ἐξύψωσιν ὠρισμένης μητροπόλεως, δὲν εἶναι ἀντικειμενικαί, παρεξηγοῦν δὲ καὶ παλαιότερα κείμενα, τὰ ὅποια χρησιμοποιοῦν. Ὡμίλησα περὶ αὐτῶν εἰς τὸν πρῶτον τόμον τοῦ ἰδικοῦ μου ἐγχειριδίου τῆς Βυζ. Ἱστορίας, λεπτομερέστερον δ' ὁμιλῶ εἰς τὴν συμπληρωθεῖσαν ἤδη δευτέραν ἐκδοσιν αὐτοῦ. Θέλω μόνον νὰ προσθέσω ὅτι ἂν ἦτο ἀληθὴς ἡ εἰδῆσις τοῦ Χρονικοῦ τῆς Μονεμβασίας περὶ καταλήψεως τῆς Ἑλλάδος ἐπὶ 218 ἔτη, θὰ ἐπεκράτει πιθανῶς ἡ σλαβικὴ γλῶσσα, ὅπως συνέβη εἰς τὴν Βουλγαρίαν.

Ἄξιον ἰδιαίτερας προσοχῆς εἶναι τὸ κεφάλαιον περὶ Ἡρακλείου (σελ. 75 κ.ἑξ.). Ὁ Ἡράκλειος δὲν ἐνίκησεν μόνον αὐτοπροσώπως τοὺς Πέρσας, ἀλλὰ διὰ νὰ τὸ κατορθώσῃ ἐπέφερε ριζικὴν ἀναδιοργάνωσιν τοῦ στρατοῦ, διὰ νέας τακτικῆς, διὰ τῆς ὀργανώσεως τῶν θεμάτων, τῶν ὁποίων τὰ πρότυπα ἦσαν αἱ ἔξαρχαί τῆς Ραβέννης καὶ τῆς Καρχηδόνας ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μαυρικίου. Ἄξιον ἐπίσης προσοχῆς εἶναι τὸ κεφάλαιον περὶ εἰκονομαχίας, διὰ τὸ ὁποῖον εἶχεν ὁ ἴδιος ὁ Ostr. ἀξιολόγους προεργασίας γράφει.

Εὐνόητον εἶναι ὅτι εἰς τὰς λεπτομερείας δὲν δίδουν τὴν αὐτὴν ἔκτασιν οἱ γράφοντες γενικὰ ἐγχειρίδια. Οὕτω ὦμίλησα ἐκτενέστερον περὶ τῆς ἀλώσεως τῶν Συρακουσῶν ὑπὸ τῶν Ἀράβων (878), εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους (τ. 2, 50) συντομώτερον δ' ὁ Ostr. (σ. 192). Ὅμοίως ὦμίλησα ἐκτενέστερον περὶ τοῦ περιφήμου στρατηγοῦ Βασιλείου Βοϊωάννου

(2, 171) ἢ ὁ Ostr. (252). Τὸν Διγενῆ Ἀκρίταν καὶ τὴν ἀκριτικὴν ποίησιν σχεδὸν μόνον βιβλιογραφικῶς τὴν ἀναφέρει (σ. 120).

Ἡμφισβήτησα καὶ ἐγὼ ἄλλοτε τὴν ὑπαρξίν ἐπιγραφῆς τοῦ 904, ἡ ὁποία ὁμιλεῖ περὶ «ἄρου Ρωμαίων καὶ Βουλγάρων ἐπὶ Συμεῶν ἐκ θεοῦ ἄρχοντος», διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις ἡ ἐπιγραφή ἐχάθη. Ὁ καθηγητὴς Μ. Λάσκαρις, μετὰ λεπτομερῆ ἔρευναν, εὗρηκεν ὅτι ἡ ἐπιγραφή ὑπάρχει εἰς Μουσεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὥστε σήμερον εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν τὴν ὑπαρξίν καὶ γνησιότητα αὐτῆς (βλ. *Mélanges Grégoire* τ. 3, 1951, σ. 213). Φαίνεται ὅτι καὶ ὁ Ostr. ἔχων ὑπ' ὄψιν καὶ τὴν ἀνωτέρω ἐπιγραφὴν ἐσχεδίασε χάρτην τῶν χρόνων τοῦ Συμεῶν (σ. 211), εἰς τὸν ὁποῖον ὅλη σχεδὸν ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἡπειρος φαίνονται βουλγαρικά. Ὅτι ἔγιναν καταστρεπτικά ἐπιδρομαὶ καὶ ἐκεῖ καὶ μέχρι τῆς Ἑλλάδος δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἀλλὰ ζήτημα εἶναι ἂν αἱ χῶραι αἱ καταστραφείσαι ὑπὸ τῶν ἐπιδρομῶν ἀπετέλεσαν μέρος τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους. Ἡ ἐπιγραφή ἡ ὁμιλοῦσα περὶ «ἄρου Ρωμαίων καὶ Βουλγάρων» δὲν ἐτέθη, φαίνεται, ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ καὶ τῶν Βουλγάρων ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τοῦ Συμεῶν. Ἐπειτα αἱ εἰδήσεις τοῦ Νικολάου Μυστικοῦ καὶ τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ δὲν ἤμπορουν νὰ δικαιολογήσουν τὸν χάρτην τοῦ Ostr., ὅπως ἔγραψα εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους (2, 45 κ.ἐξ. 2, 65). Ὁ Νικόλαος Μυστικός γράφει ὅτι «τῆς πάσης Δύσεως (=Μακεδονίας – Ἡπειροῦ κλπ.) ἡ κυριότης τῆ Ρωμαϊκῆ βασιλείᾳ τυγχάνει...» Ὁ δὲ Ρωμανὸς Λεκαπηνὸς γράφει (ΔΙΕ 1, 663) εἰς τὸν Συμεῶν : «Οὔτε γῆν ἕως μιᾶς σπιθαμῆς παρέξομεν». Ἡ ἐπιγραφή λοιπὸν τοῦ 904 δὲν δύναται, νομίζω, νὰ δικαιολογήσῃ τὸν παρὰ Ostr. χάρτην. Τοῦτο δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ στέψις.

Καὶ εἰς ἄλλο σημεῖον διαφωνῶ πρὸς τὸν ὀνομαστὸν ἱστορικόν. Κατ' αὐτὸν (σ. 212) ὁ πατριάρχης Νικόλαος ὁ Μυστικός ἔστεψε τὸν Συμεῶν αὐτοκράτορα. Ἡ ἀντίληψις αὐτῆ στηρίζεται εἰς τὸ ἐξῆς χωρίον τῆς Συνεχείας τοῦ Θεοφάνους (σ. 385) : «εὐχὴν ποιήσας (ὁ Μυστικός) ἀντὶ στέμματος τὸ ἑαυτοῦ ἐπιρριπτάριον τῆ αὐτοῦ ἐπέθετο κεφαλῇ» (τοῦ Συμεῶν δηλ.). Τὸ ἐπιρριπτάριον ὅμως εἶναι μανδύας τις, ἴσως τὸ μικρὸν ὠμόφορον (βλ. Ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους 2, 132) καὶ φαίνεται ὅτι τὸ ἄκρον αὐτοῦ ἐπέθηκεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Συμεῶν καὶ τὸν ηὐλόγησεν, ὅπως περίπου οἱ εὐχόμενοι καὶ εὐλογοῦντες ἱερεῖς θέτουν τὸ ἄκρον τοῦ ἐπιτραχηλίου εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ πιστοῦ. Τοῦτο δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ στέψις.

Νομίζω ὅτι ὁ Φώτιος δὲν ἀπέθανεν εἰς τὴν Ἀρμενίαν (Ostr. 195) ἀλλ' εἰς τὴν Πόλιν, «ἐν τῇ μονῇ τῶν Ἀρμενικῶν τῆ ἐπιλεγομένη τοῦ Γόρδονος» (Θεοφάν. Συνέχ. 354).

Εἰς ἓνα μεγαλύτερον ἔργον, ὅπως εἶναι ἡ ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ συμφωνήσουν οἱ ἐρευνηταὶ οὔτε εἰς

τὴν ἐκλογὴν τῶν σπουδαιότερων ἀπόψεων. Ὁ Ostr. γράφει κρατικὴν ἱστορίαν, ὀλιγώτερον ἱστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀπευθύνεται δὲ εἰς διεθνῆς κοινόν. Γνωρίζει καλῶς τὴν βιβλιογραφίαν, τὴν ὁποίαν χρειάζεται διὰ τὰς ἀπόψεις του, ἔχει ἰδίαν γνώμην περὶ αὐτῆς, ἐκθέτει σαφῶς καὶ μὲ λογικὴν ἀναγκαιότητα τὰ γεγονότα καὶ μὲ τὴν δυνατὴν ἀντικειμενικότητα.

Εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας δὲν φαίνεται πολὺ ἀντικειμενικὸς εἰς τὸ ζήτημα τῶν σλαβικῶν ἐπιδρομῶν, ἐδέχθη μερικὰς ὑπερβολὰς, τοῦτο ὅμως προῆλθεν ὄχι ἀπὸ ἔλλειψιν ἀντικειμενικότητος ἀλλὰ διότι πιστεύει εἰς ὅσα γράφει. Διὰ νὰ δεῖξω τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ συγγραφέως ἀναφέρω τὴν ἐξῆς περικοπήν (σ. 454), τὴν ὁποίαν δὲν γνωρίζω ἂν θὰ ἔγραφεν ἄλλος Ρῶσσος ἱστορικὸς :

«Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία εἰς τὴν εἰδικῶς ἑλληνικὴν ἐκδήλωσίν της, ὡς ἀπόδοσις τοῦ βυζαντινοῦ πνεύματος καὶ συγχρόνως ὡς ἀντίπαλος τοῦ Ρωμαϊκοῦ καθολικισμοῦ, ἀπέβη διὰ τοὺς Ἕλληνας ὅπως καὶ διὰ τοὺς νοτίους καὶ ἀνατολικούς Σλάβους τὸ ἱερώτατον τῶν ἀγίων. Κατὰ τὰς ἑκατονταετηρίδας τῆς Τουρκοκρατίας ἡ ὀρθόδοξος πίστις τῶν Ἑλλήνων, Βουλγάρων καὶ Σέρβων ἐξέφραζε τὸν πνευματικὸν καὶ ἔθνικὸν χαρακτῆρα, ἐπροφύλαξε τοὺς βαλκανικοὺς λαοὺς ἀπὸ τὴν διάλυσιν μέσα εἰς τὰ κύματα τοῦ Μουσουλμανισμοῦ, κατέστησε δυνατὴν τὴν ἔθνικὴν καὶ πολιτειακὴν ἀναγέννησιν».

Αἱ παρατηρήσεις αὗται δεικνύουν ἄνωτερον ἱστορικὸν καὶ πρέπει νὰ θεωρησώμεν εὐτύχημα διὰ τὸ διεθνῆς κοινὸν τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ Ostrogorsky.

K. AMANTOS

*Vouages and travels in the Near East made During the XIX century :
Being a part of a larger catalogue of works on geography, cartography,
voyages and travels, in the Gennadius Library in Athens.
Compiled and Provided with a Preface and Index by S h i r l e y
H o w a r d W e b e r. [Catalogues of the Gennadius Library, I.]
(Princeton, American School of Classical Studies at Athens, 1952,
pp. x, 252, \$ 5.00).*

Ὁ παρῶν τόμος ἐγκαινίζει σειρὰν ἢ ὁποία, ὅταν συμπληρωθῆ, θὰ ἀποτελέσῃ τὸν ἔντυπον κατάλογον τῶν πλουσίων συλλογῶν τῆς Γενναδείου Βιβλιοθήκης σημειοὶ δὲ τὴν ἀπαρχὴν τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ ὅρου ὑπὸ τὸν ὁποῖον ὁ Ἰωάννης Γεννάδιος ἐδῶρθε τὴν θαυμασιὰν συλλογὴν του εἰς τὴν Ἀμερικανικὴν Σχολὴν Κλασσικῶν Σπουδῶν—θεσπίσας ὅπως καταρτισθῆ καὶ δημοσιευθῆ κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης.